

ЗНАЧАЈ ПОДУНАВЉА У ДРЖАВИ КНЕЗА ЛАЗАРА*

Апстракт: На основу очуваних изворних података настојаћемо да утврдимо какав је био значај Подунавља у држави кнеза Лазара. Биће анализирани помени Подунавља као термина у његовим повељама. Размотриће се и насељавање исихаста у манастиру Горњак. Осврнућемо се и на поседе које су властела и манастири имали на овом подручју. Покушаћемо да дамо осврт на насељеност подунавског краја у посматраном раздобљу.

Кључне речи: кнез Лазар, Подунавље, Кучево, Браничево, титула, цркве, градови.

Обично се у историографији истиче да је кнез Лазар формирао своју државу у сливу три Мораве. Названа је због тога Моравска Србија.¹ Поменуто подручје несумњиво је представљало централни део његове области и када се он налазио на врхунцу своје моћи. Велику важност за њега је ипак имао и подунавски крај који је представљао североисточну границу његове државе.

Пошто ће у овом раду акценат бити стављен на области Кучева и Браничева, неопходно је да се укратко осврнемо на географски положај ових области. Према истраживању Александра Крстића област Кучева се налазила на левој обали Велике Мораве западно од Браничева. Северна граница области је била река Дунав, источна Велика Морава, док је на југу ишла до обронка планине Кљештевице, до изворишта реке Милтаовице њеним током до ушћа у Велики Лугом, па његовим током до ушћа у Кубршницу, а затим Јасеницом до Велике Мораве. Западна граница Кучева је ишла према Мачви између Космаја и Шумадијске Колубаре.² Јасно је на основу изреченог да је западна граница Браничева била Велика Морава, док је северна била река Дунав, негде до источно од Голупца, док су источну представљале Хомољске и Кучајске планине. Јужну границу Браничевске земље тешко је утврдити, али се претпоставља да ју је чинило развође река Ресаве и Раванице.³

Имајући у виду да је кнез Лазар морао ратом да запоседне Кучево и Браничево, неопходно је да се у краћим цртама осврнемо на прошлост тих области у претходном

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029)

¹ Михаљчић 1989²: 110, 194; ИСН 1982: 7, 17, 28.

² Крстић 2002: 142–147.

³ Миљковић, Крстић 2007: 14–28.

раздобљу. Поготово то вреди учинити с обзиром да је реч о крајевима које Немањићи нису дуго држали и где се њихова власт није усталила.⁴ Ради учвршћивања своје власти на том подручју, Угарска је 1272. формирала Браничевско-кучевску бановину која је постојала непуних годину дана. Власт над тим крајевима преузели су 1273. бугарски великаши, браћа Дрман и Куделин.⁵ Први српски владар који је загосподарио овим подручјем био је Драгутин који је 1292. успео да порази Дрмана и Куделина уз помоћ свог брата краља Милутина (1282–1321).⁶ Након смрти краља Драгутина 1316. Милутин је запосео његову територију, укључујући области Кучева и Браничева. Ове крајеве успео је да задржи за разлику од Мачве и Београда које су повратили Угри.⁷ На тај начин граница српске државе са Угарском се фактички померила на Дунав. Ситуација се међутим изменила крајем шесте деценије XIV века у првим годинама владавине цара Уроша (1355–1371). Наиме у поменути областима тада се осамосталила властоска породица Растислалића која је признала врховну власт угарског краља Лајоша I (1342–1382). На тај начин она их је практично издвојила из састава Српског царства.⁸ Изнета је хипотеза да свега неколико година касније више нису били ни угарски вазали с обзиром да су 1361. самостално издавали царине у својој области.⁹ Сматрамо да се тај податак не може тумачити као одлучан доказ њиховог самосталног деловања. Питање односа Растислалића према угарском краљу важно је размотрити због њиховог каснијег ратовања са кнезом Лазаром за кога се неоспорно може тврдити да је и сам био вазал Лајоша I.¹⁰ Детаљи тог сукоба нису познати. Српски летописи само су кратко забележили да је 6887. односно између 1. септембра 1378. и 31. августа 1379. кнез Лазар поразио Радича Бранковића у Браничеву.¹¹ Остаје до краја непознато какав је био став угарског краља Лајоша према овом догађују. Једна његова повеља сведочи да је почетком 1378. одложио парницу својих поданика који су били заузети учешћем у походу на Србију.¹² Није могуће утврдити да ли је та акција била усмерена против кнеза Лазара или Растислалића.¹³ Потребно је напоменути да је краљ Лајош 1377. био заузет походом у Литванији, а да је у периоду од 1378. до 1381. био у рату са Венецијом као савезник Ђенове.¹⁴ Може се стога помишљати да је кнез Лазар искористио заузетост угарског краља да се ослободи Растислалића и прошири своју државу.¹⁵ Не сме се искључити могућност да

⁴ Михаљчић 1989²: 110.

⁵ Крстић 2002: 140; Узелац 2015: 118.

⁶ Архиепископ Данило и др. 1866: 115–116; Тачно време овог догађаја утврдио је Александар Узелац: Узелац 2015: 205–210; Динић 1978: 97.

⁷ Динић 1978: 98; Ivanović, Stojkovski 2015: 84–85.

⁸ Михаљчић 1989²: 27–28, 42; Ivanović, Stojkovski 2015: 93; Динић 1953: 143.

⁹ Михаљчић 1989²: 76; Више о том документу који се тиче издавања царина: Динић 1953: 140.

¹⁰ Стојковски 2014: 226.

¹¹ Стојановић 1927: 214. Поменуто датовање смо нагласили с обзиром да се у литератури углавном појављује само 1379. као време када се кнез Лазар обрачунао са Радичем Бранковићем. Види: ИСН 1982: 28; Михаљчић 1989²: 88, 100; Веселиновић 1987: 56.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár, DL 42072; Стојковски 2014: 228; Михаљчић 1975: 8.

¹³ Стојковски 2014: 228; Михаљчић 1989²: 253–254.

¹⁴ Рокаи, Пал, Ђере, Касаш 2002: 113, 117; Engel 2001: 162, 168; Стојковски 2014: 228.

¹⁵ Стојковски 2014: 228.

је то учинио уз одобрење краља Лајоша,¹⁶ мада нам таква могућност изгледа мање вероватна. Услед недостатка извора прецизнији одговор није могуће дати. Чињеница да је својој задужбини Раваници кнез Лазар 1380/1381.¹⁷ подарио већи број села на подручју Браничева, Звижда и Пека¹⁸ указује да није имао проблема са учвршћивањем власти у новоосвојеним крајевима. Изгледа да није рачунао да би му северни сусед у том погледу могао задати потешкоће.

Заузимањем Кучева и Браничева 1379. кнез Лазар је проширио територију своје државе на северу све до Дунава. Од тог времена Подунавље почиње да се појављује у аренгама, интитулацијама и потписима његових повеља.¹⁹ Познате су нам две варијанте интитулације у којима се јавља Подунавље. У повељи Хиландару из 1379/80. стоји: „**Изъ въ Христа Бога благовѣрнии, и самодръжавнии господиъ Сръблѣм и Подѣнавию Стефанъ кнезь Лазаръ**“.²⁰ Нешто другачија је у акту којим је 1380/1381. кнез приложио цркву Св. Спаса манастиру Светог Пантелејмона на Светој Гори и гласи: „**въ Христа Бога благовѣрни и христолюбиви кнезь Сръблѣмъ и Подѣнавию Стефанъ Лазаръ**“.²¹ Потписи у којима се јавља Подунавље су пак релативно уједначени и у њима пише: „**Въ Христа Бога благовѣрни Стефанъ кнезь Лазаръ Сръблѣмъ и Подѣнавию**“.²² Коначно у аренги повеље којом је 1380/1381. потврдио дар челника Мусе руском светогорском манастиру кнез истиче да га је Бог изливајући на њега благодет Светог духа поставио за „**господина Земли сръбьскои и Подѣнавию**“.²³ Потврђујући 1379/80. својим актом кнежев дар Хиландару, патријарх Спиридон га је на једном месту означио као „**самодръжца всѣх Ср’блъ и Подѣнавїа**“.²⁴ Такође у повељи из 1380/1381. којом је потврдио дар челника Мусе манастиру Светог Пантелејмона на Светој Гори у којој кнез наводи да је од Бога постављен за господара српске земље и Подунавља.²⁵ Мора се ипак упозорити да је од сачуваних кнежевих повеља само једна из периода пре заузимања подунавских области.²⁶ Исто тако неопходно је напоменути да се након 1381. Подунавље не јавља у интитулацијама и потписима кнежевих повеља.²⁷ Доиста реч је о свега две повеље, али је важно приметити да се у кнежевој интитулацији у повељи Обраду Драгосаљићу из јануара 1388. године уместо

¹⁶ Михаљчић 1989²: 253–254.

¹⁷ Ђирковић 1981: 78–79, 81.

¹⁸ Младеновић 2003: 53–54, 93–94, 111–112.

¹⁹ Младеновић 2003: 131, 148–149, 156, 165, 172; Баришић 1974: 362, 365–366; Ферјанчић 1975: 142–143; Михаљчић 1989²: 102–103.

²⁰ Младеновић 2003: 131.

²¹ *Ibid.* 148. Суштински је исти облик интитулације и у препису ове повеље са краја XV и почетка XVI века: *Ibid.* 156.

²² *Ibid.* 149, 165. Извесно одступање се примећује у повељи Великој Лаври Светог Атанасија од 8. августа 1381. године у којој потпис није потпуно читљив, али је извесно да након кнежевог имена долази и реч „*gosrodinъ*“. Види: Ђирковић 1983: 93.

²³ Младеновић 2003: 165.

²⁴ Синдик 1997: 107–108; Младеновић 2003: 140; Ферјанчић 1975: 142.

²⁵ Младеновић 2003: 165; Ферјанчић 1975: 141; Баришић 1974: 372.

²⁶ На неравномерну заступљеност ионако скромног дипломатичког материјала у науци је већ скренута пажња: Ферјанчић 1975: 144.

²⁷ Младеновић 2003: 192–193, 203–204; Баришић 1974: 367, 369–372; Михаљчић 1989²: 102–103.

Подунавља појављује Поморје.²⁸ Вреди додати да се пак оба термина срећу у аренги кнежеве повеље Дубровнику где он каже да га је Бог поставио за господара „**Земли српској и Поморију и странама подднaвљимъ**“.²⁹ Најзад ни у периоду између 1379. и 1381. не јавља се само један облик интитулације и потписа. Запажају се тако у интитулацијама формулације: „самодржац све српске земље“, „благверни и самодржавни господин“ и „благверни самодржац всем Србљем“ или „у Христа Бога благверни кнез Лазар“.³⁰ Кад је реч о потписима, ту су присутне следеће варијатне: „благверни кнез Лазар“, „благверни Стефан кнез Лазар“ и „благверни господин всем Србљем кнез Лазар“.³¹ Додајмо да се Подунавље не јавља у натписима на сачуваним кнежевим печатима.³² Фрагментарно очувани дипломатички материјал дакле не омогућава доношење сигурних закључака. Зато не можемо рећи да ли је кнез Лазар укључио Подунавља у титулатуру само привремено, првих година након победе над Растисалићима како би истакао тај свој успех или је заиста желео да нагласи посебну важност тог краја за његову државу. Може се уочити да на местима на којима се помиње да господар свих Срба нема помена Подунавља, сем у повељи патријарха Спиридона. Одвајањем појма Подунавља од термина српске земље изгледа као да је желео да укаже да те области нису раније биле интегрисане попут других у српску државу. Опет, назначавањем да је постао господар свих Срба опет чини се сведочи да је кнез сматрао да је освајањем Кучева и Браничева заокружио своју државу. Заиста након тога готово није имао простора за даље ширење, пошто је био окружен својим рођацима, савезницима, турским вазалима и територијама угарског краља.³³ Неопходно је међутим указати да се Подунавље јавља и у интитулацијама и потписима повеља Лазаревог наследника кнеза и деспота Стефана Лазаревића (1389–1427). Значајно је приметити да се у њима одредница Подунавље јавља уз израз „всем Србљем“.³⁴ Такође Подунавље се јавља и у легендама његових печата.³⁵ Услед тога мора се поново упозорити да слабо очувана грађа не омућава давање прецизних и поузданих закључака.

Управо избијањем на десну обалу Дунава стекао је заједничку границу са Угарском на том подручју. Свакако да му је то омогућило да игра активнију улогу у борбама за угарски престо у времену након смрти Лајоша I 1382. подржавајући противнике Жигмунда Луксембуршког.³⁶ Према Мавру Орбину кнез Лазар је након смрти краљ Лајоша одмах заузео београдску тврђаву коју је онда разрушио до

²⁸ Младеновић 2003: 192, 203; Баришић 1974: 373; Ферјанчић 1975: 142.

²⁹ Младеновић 2003: 192; Баришић 1974: 372; Ферјанчић 1975: 141; Милош Благојевић понудио је објашњење за појаву *Поморја* у повељама кнеза Лазара: Благојевић 2004: 329–333.

³⁰ Младеновић 2003: 28, 30, 52, 92, 110, 165, 172; Баришић 1974: 359, 364–365, 370; Михаљчић 1989²: 102–103; Ферјанчић 1975: 142.

³¹ Младеновић 2003: 29, 31, 55, 95, 131; Баришић 1974: 359, 362, 369–370.

³² Синдик 1998: 68, 77; *Actes de Saint-Pantéléemôn* 1982: 175–176; Младеновић 2003: 216; Радичевић, Јечменица 2016: 13.

³³ Михаљчић 1989²: 88, 100.

³⁴ Младеновић 2007: 44, 156, 184–185, 193, 353; Веселиновић 2006²: 44–45, 52–53.

³⁵ Младеновић 2007: 193, 240, 261, 363; Веселиновић 2006²: 55.

³⁶ Више о томе: Ђирковић 1996: 60–64; Стојковски 2014: 228–231.

темеља.³⁷ Таква тврдња забележена је и у неким познијим српским летописима.³⁸ Међутим анализа других извора указује да се тако нешто није догодило.³⁹ Поменимо да је у том периоду покушао да освоји Голубац. Током напада користила је његова војска и опсадне справе, али је резултат изостао.⁴⁰ Овај догађај одиграо се највероватније у пролеће 1388. године.⁴¹ Познато је пак да се нови угарски краљ Жигмунд (1387–1437) фебруара 1389. спремао да нападне кнеза Лазара, како би га, како је сам сведочио, спречио да напада његову територију и покорио.⁴² Није познато да ли је дошло до краљеве акције и где су се евентуално борбе одвијале. Могуће да до борби није ни дошло пошто је кнез преко Николе Горјанског Млађег пре битке на Косову успео да се измири са краљем Жигмундом. Споразумом чији су услови били исти као у доба краља Лајоша кнез Лазар се обавезао на покорност угарском монарху који је имао заузврат да га штити од непријатеља.⁴³

Подунавске области нису за кнеза Лазара имале важност само у стратегијском смислу. Оне су имале велики значај и за духовни живот у његовој држави. Убрзо након што је поразио Радича Бранковића кнез Лазар је подигао манастир Ждрело на улазу у Горњачку клисуру посветивши га Ваведењу Пресвете Богородице.⁴⁴ Повеља патријарха Спиридона сведочи да је кнез манастир подарио монаху Григорију Синаиту Млађем. Сазнајемо из ње да је манастир након његове смрти требало да остане монасима који су се заједно са Григоријем потрудили око његовог подизања. Уз то повељом је дефинисано да се за игумана може изабрати само неко међу његовим калуђерима, те да не може на то место бити постављен неко од особа са стране. Предвиђено је и да надлежни митрополит нема власт над манастиром, осим духовне, а дато му је право и на помен.⁴⁵ Манастир је на тај начин стекао статус ставропигије.⁴⁶ Извесно је да је кнез дао овакав статус манастиру због угледа који је уживао старац Григорије. У питању је био наиме угледни исихаста, ученик Ромила који се напустивши Свету Гору настанио крај манастира Раванице, где се упокојио и био

³⁷ Орбин 2006²: 94.

³⁸ Срећковић 1867: 253; Србски лѣтописацъ изъ почетка XVI –гъ столѣтја 1853: 79.

³⁹ Калић-Мијушковић 1967: 79.

⁴⁰ Pesty, Ortway 1896: 299; Ђирковић 1968: 9–10, 29–30; Стојковски 2014: 229.

⁴¹ Ђирковић 1996: 64.

⁴² Sztaray, Nagy 1887: 485; Ђирковић 1996: 64.

⁴³ *Codex diplomaticus Hungaria ecclesiasticus ac civilis* X 1834: 517; *Codex diplomaticus Hungaria ecclesiasticus ac civilis* X 1842: 665; Šišić 1938: 279; Ђирковић, Срејовић, Миљковић 1989: 174–175. Ђирковић 1996: 64.

⁴⁴ Младеновић 2003: 28–31; Око самог времена подизања манастира не постоји сагласност у науци с обзиром на различите датуме забележене у повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона. Као датум издавања прве забележен је 1. август 1380. док је као време сачињавања патријархове наведен 17. мај 1379. године. За расправу о времену подизања манастира види: Радојичић 1952: 85–90; Стричевић 1956: 116–117; Баришић 1974: 358–362; Младеновић 2003: 23–27. Потребно је назначити да обе поменуте повеље познате по преписима из XVIII века који данас више не постоје. Како бисмо поједноставили навођење у фуснотама, напомињемо да ћемо се позивати на збирку Александра Младеновића у којој се могу наћи снимци свих ранијих издања на која овде скрећемо пажњу: Вујић 1828: 71–76; Miklosich 1858: 193–195, 212–214; Šafarik 1873: 103–105.

⁴⁵ Младеновић 2003: 41–44; Радојичић 1952: 89–90.

⁴⁶ Радојичић 1952: 90.

сахрањен.⁴⁷ Григорије је написао на грчком житије посвећено Ромилу, а које је већ око 1390/1391. преведено на српскословенски.⁴⁸ Поуздано се не може утврдити, али се претпоставља да је Григорије дошао у државу кнеза Лазара након Ромила заједно са другим калуђерима, те да је по доласку добио манастир Горњак.⁴⁹ До своје смрти он је живео у овом манастиру где је и сахрањен, а епитет Синаита добио је у XVII веку.⁵⁰ Неопходно је истаћи да је управо у време владавине кнеза Лазара српска средина у правом смислу упознала исихазам који је тада био у пуном процвату.⁵¹ Вреди имати на уму да је истакнути исихаст светогорски старац Исаија имао кључну улогу у вези са измирењем српске и византијске цркве.⁵² Долазак исихаста у кнежеву државу потребно је чини се посматрати у том контексту. Изгледа да је и кнез Лазар схватао да је измирење било могуће само по цену и свеобухватне промене у култури.⁵³ Изнето је и мишљење да је подизање манастира Ждрело био најбољи начин да се учврсти власт и постигне престиж у новоосвојеним крајевима.⁵⁴ Подизањем овог манастира исихасти су свакако добили значајно средиште у северним српским областима. Кнез Лазар је судећи по позном препису његове повеље доделио манастиру Горњак у посед десетак села која су се налазила у долини Млаве и уз Дунав.⁵⁵

Поред манастира Ждрело на подручју Горњачке клисуре очувани су остаци бројних других цркава и манастира који пружају сведочанство о развијеном духовном животу у овом крају.⁵⁶ За већину ових храмова тешко се може утврдити колики су значај имали у време владавине кнеза Лазара. За два храма постоје индиције да су припадали метоху манастира Ждрело. Реч је о манастирима Ћеринац и Орешковица.⁵⁷ Начелно би се могло претпоставити да је и манастир Благовештења код града Ждрело био активан у посматраном периоду с обзиром да има изворних података који говоре да је у њему сахрањен Данило Синаит који је живео у XIV веку.⁵⁸ Више се пак зна о Цркви Богородице Пречисте у којој су пронађени остаци надгробних плоча и гробова ктитора из редова највероватније двеју властеоских породица.⁵⁹ За неке од њих се извесно може рећи да су били у служби кнеза, о чему ће ниже у тексту бити више речи. Један од њих, Угљеша Десиславић је умро 1394. као монах Сава, како сведочи његова надгробна плоча.⁶⁰ Овде као и у другим деловима

⁴⁷ Даничић 1857: 252–254; Радојичић 1952: 91–93; Амфилохије 1981: 117.

⁴⁸ Радојичић 1952: 93–96; Тахиаос 1975: 99; Амфилохије 1981: 117. Фрањо Баришић је сматрао да идентификација писца Ромиловог житија и градитеља Горњака као исте личности није поуздана: Баришић 1974: 361.

⁴⁹ Радојичић 1952: 93; Тахиаос 1975: 99.

⁵⁰ Радојичић 1952: 103–105; Павловић 1965: 196–198.

⁵¹ Тахиаос 1975: 99.

⁵² Богдановић 1975: 87–88; Тахиаос 1975: 99–100.

⁵³ Богдановић 1975: 88.

⁵⁴ Радојичић 1952: 89.

⁵⁵ Младеновић 2003: 29–32; Крстић 2006: 132–141; Николић 1973: 150–155.

⁵⁶ Мадас, Гајић 1983: 221–241; Крстић 2006: 141–142; Динић 1978: 104–107.

⁵⁷ Крстић 2006: 141–142.

⁵⁸ Павловић 1965: 198–199; Више о остацима самог манастира код: Мадас, Гајић 1983: 224.

⁵⁹ Мадас, Гајић 1983: 221–237.

⁶⁰ *Ibid.* 234.

државе имамо дакле пример да је властелин окончао живот у својој ктиторији.

Сачувани извори омогућавају да се дају извесни подаци о властели која је имала поседе у Подунављу. Заснивајући властелинство свог манастира Дренче, монах Доротеј му је поконио чак тринаест села и један трг на подручју Браничева.⁶¹ С обзиром да се центар његових баштинских поседа налазио у области реке Расине⁶², сасвим је јасно да је поседе у Браничеву добио пошто је кнез Лазар поразио Радича Бранковића.⁶³ Начелно се може претпоставити да је имао значајне заслуге за успешан исход кнежевог ратовања. Монах Доротеј се не може са сигурношћу идентификовати са неким од властелина познатих из других извора.⁶⁴ Извесним се чини да је припадао кругу блиских сарадника кнеза Лазара.⁶⁵ Његов син јероманаш Данило са којим је подигао манастир вероватно је идентичан са доцнијим патријархом истог имена.⁶⁶ Додајмо да поседе манастира Дренче у Браничеву нису сачињавали заокружену просторну целину, већ су се протезали од запада на исток, од Браничевског повијарца на левој обали Млаве, преко долине реке Витовнице до долине Пека.⁶⁷ Није познато да ли су уједно то били сви поседе које је угледни властелин имао на подручју Подунавља.

За браничевски крај биле су везане и већ поменуте породице чије су надгробне плоче и гробови пронађени међу остацима цркве Богородице Пречисте у Горњачкој клисури. Од њихових представника током владавине кнеза Лазара свакако је могао бити активан велики војвода Угљеша Десислалић за кога надгробни натпис каже да је преминуо 20. октобра 1394. године. Не може се таква могућност искључити ни када је Вук Кувет у питању.⁶⁸ Претпоставља се да је породица Десислалића имала поседе на подручју Млаве и Хомоља, те да су њени представници имали улогу крајишких властелина.⁶⁹ Није могуће разјаснити у каквом је односу био Угљеша Десислалића са рабом Илијом и рабом Теодором који су највероватније средином XIV столећа подигли саму цркву.⁷⁰ Зато не знамо да ли је Угљеша Десислалић припадао властели која је добила поседе у овом крају након што је кнез поразио Радича Бранковића или је потомак породице која је већ раније била активна на овом подручју.

Својој главној задужбини манастиру Раваници кнез је подарио укупно 25 насеља у подунавској области. Према његовој повељи девет њих се налазило у Браничеву, 12 у области Пека, три у Звижду, док је Госпођин Вир на Дунаву наведен посебно.⁷¹ Вреди истаћи да је манастиру Раваници дарован у Смедереву извесни људина Богосав са општином и баштином.⁷² Податак је значајан јер је реч о првом

⁶¹ Младеновић 2003: 181; Крстић 2006: 125.

⁶² Младеновић 2003: 181; Благојевић 1972: 37–39.

⁶³ Пурковић 1976: 127; Крстић 2006: 125; Ивановић 2014: 80.

⁶⁴ Шуица 2000: 93–94; Ивановић 2014: 80; Ђирковић 2007: 354; Не може се са сигурношћу прихватити хипотеза да је реч о особи која је као световњак била деспот. За то мишљење види: Петковић 1951: 57–58.

⁶⁵ Шуица 2000: 93–94; Крстић 2006: 124.

⁶⁶ Пурковић 1976: 127–128, 132–133.

⁶⁷ Крстић 2006: 125–130.

⁶⁸ Мадас, Гајић 1983: 234–236.

⁶⁹ Мишић 1987: 86–87.

⁷⁰ Мадас, Гајић, 1983: 230, 236, 239–240.

⁷¹ Младеновић 2003: 53–54, 93–94, 111–112; Шкриванић 1981: 86, 92–95; Веселиновић 1987: 57.

⁷² Младеновић 2003: 54, 94, 113.

помену Смедерева након 1020. године.⁷³ Тешко је ипак на основу овог податка закључити какав је био статус Смедерева као насеља. Узмемо ли у обзир да су у једној повељи Лазаревића из 1400.⁷⁴ на сличан начин додељивани манастиру Св. Пантелејмона људи из градова,⁷⁵ могло би се закључити да Смедерево није спадало у сеоски тип насеља.

У подунавском крају било је и градских насеља у време владавине кнеза Лазара. Међу њима на првом месту треба поменути град Браничево који се налазио уз Дунав код данашњег села Стари Костолац, северно од Пожаревца. Град је доиста у ово доба изгубио значај који је имао током XII и почетком XIII века.⁷⁶ Узгред се у ово доба наводи само у Раваничкој повељи у вези са одређивањем међе једног села.⁷⁷ На излазу из Горњачке клисуре налазио се тешко приступачни град Ждрело. Утврђење је било потковичасте основе. Северно од зидина сачувани су остаци тешко приступачне куле.⁷⁸ Изнета је претпоставка да је породица Десислалић имала седиште баш у овом граду.⁷⁹ Таква претпоставка има смисла с обзиром на близину Цркве Богородице Пречисте у којој су сахрањивани припадници ове породице. Источно од данашњег Петровца на Млави налазио се град Витовница који се помиње само 1390. као тврђава у једној повељи угарског краља Жигмунда Луксембуршког.⁸⁰ Велика вероватноћа је стога да је град постојао и у време владавине кнеза Лазара, али се о његовом значају не може ништа ближе рећи. Голубац како је речено кнез није успео да заузме, те се на његову историју о овом периоду нећемо освртати. Са друге стране у области Кучева у ово доба извесно је постојање града Некудима. Тврђава тог имена се помиње у једној повељи краља Жигмунда изdatoј 11. новембра 1389. приликом његовог упада у државу Лазаревића.⁸¹

Уз градове неопходно је навести и места која су имала статус трга која су самим тим имала већи значај за привреду и трговину. Највећи значај свакако је имао рудник сребра и олова Железник који се налазио у атару данашњег села Стојник на Космају западно од Сопота. Први пут се овај рудник помиње 1359. док је по тврдњама Дубровчана из 1433. у то време запустео. Нажалост нема података о активностима у овом месту у доба владавине кнеза Лазара.⁸² Производња сребра у њему свакако се није могла мерити са оном у Новом Брду или Руднику. Трг Суботица који је кнез даривао Раваници налазио се на ушћу Велике Мораве у Дунав, у атару данашњег села Дубравице.⁸³ Према имену насеља може се закључити да се ту трговало суботом.⁸⁴ Манастиру Дренчи је његов оснивач доделио трг Кулу.⁸⁵ Истоимено село постоји и

⁷³ Крстић 2010: 264–265.

⁷⁴ За датовање ове повеље види: *Actes de Saint-Pantéléemôn* 1982: 186–187.

⁷⁵ Реч је о људима из Сталаћа, Крушевца, Светог Прокопија, Лесковца и Новог Брда: Младеновић 2007: 294.

⁷⁶ Крстић 2010: 54–55.

⁷⁷ Младеновић 2003: 53, 93, 111; Крстић 2008: 55.

⁷⁸ Мадас, Гајић 1983: 222, 225; Веселиновић 1987: 51.

⁷⁹ Конкретно је наведено да је могло бити речи о седишту *власџии*: Вушковић 2010: 108.

⁸⁰ *Thallóczy, Áldásy* 1907: 28; Вушковић 2010: 72–73.

⁸¹ Крстић 2007: 100; Крстић 2010: 185.

⁸² Крстић 2002: 146–147; Крстић 2010: 108.

⁸³ Младеновић 2003: 53, 93, 111; Вушковић 2010: 292.

⁸⁴ Вушковић 2010: 292.

⁸⁵ Младеновић 2003: 181.

данас југоисточно од Малог Црнића.⁸⁶ Повеље краља Жигмунда из 1428. и Јована Хуњадија из 1444. указују да је кнез Лазар влашким манастирима Тисмени и Водици поклонио трг Кисељево са царинама, виноградима, ливадама, читавим атором и свим дохотцима.⁸⁷ Реч је о данашњем селу истог имена на обали Дунава западно од Великог Градишта.⁸⁸ Коначно у области Хомоља налазио се трг Шетоње који се први пут јавља у изворима 1330.⁸⁹ а о чијој важности се у доба кнеза Лазара не може ништа ближе рећи.

Фрагментарно очувани извори не омогућавају нам да стекнемо прецизну слику о броју насеља и становника у подунавским областима у другој половини XIV века.⁹⁰ Начелно би се могло претпоставити да су ови крајеви постајали временом све привлачнији за насељавање с обзиром на изложеност јужних српских области турским продорима.⁹¹ Поуздане податке о насељима и становништву ових области дају тек османски дефтери Браничевског субашилука из 1467. и Смедеревског санџака из 1476. који међутим због своје велике временске удаљености не могу помоћи за реконструисање ситуације из времена владавине кнеза Лазара. Период између кнежевог заузимања подунавских крајева и поменутих турских крајева био је испуњен бројним ратовима који су као резултат имали и нестанак српске средњовековне државе 1459. године. Може се поменути да је деспот Стефан Лазаревић 1405/1406. морао да обнови метохију манастира Тисмене и Водице коју је засновао његов отац, јер су поседи у међувремену запустели.⁹² Као још један пример треба рећи да се многа насеља која се наводе као поседи манастира Ждрела не јављају у попису из 1467. али се опет нека од њих наводе 1476. у дефтеру за Смедеревски санџак. Свакако су у време израде првог дефтера била запустела због османског освајања, да би касније била обновљена насељавањем Влаха.⁹³

Освајањем подунавских области како је већ напоменуто кнез Лазар је заокружио своју област наслонивши је на Угарску, што ће имати велики значај у периоду након његове смрти. Зато се може рећи да су оне имале велики стратешки значај који ће у XV веку доћи до пуног изражаја. Долазак исихаста у Горњак донео је овим крајевима важност и за духовни живот државе кнеза Лазара. Начелно се може претпоставити да је у доба његове владавине интензивирано насељавање Подунавља. Постојање градова и тргова сведочи и о извесном привредном уздизању на овом подручју крајем XIV века.

⁸⁶ Крстић 2006: 126, 130; Миљковић, Крстић 2007: 147–148; Вушковић 2010: 161.

⁸⁷ Веселиновић 2009: 191, 196.

⁸⁸ Веселиновић 1987: 50–51; Stojaković 1987: 83; Миљковић, Крстић 2007: 128; Вушковић 2010: 128.

⁸⁹ Динић 1978: 86, 110–112; Stojaković 1987: 10, 88.

⁹⁰ Крстић 2005: 168.

⁹¹ Крстић 2008: 190–191.

⁹² Младеновић 2007: 352–353; Крстић 2008: 193.

⁹³ Крстић 2006: 140. Крстић 2008: 193–201.

Извори:

Magyar Nemzeti Levéltár, DL.

Литература:

- „Србски лѣтописацъ изъ почетка XVI –гъ столѣтја“, *Гласник Друштва српске словесности V*, 1853, 17–112.
- Амфилохије, Ј. „Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века“, у: *Манастир Раваница. Споменица о шестој стогодишњици: 1381–1981*, Манастир Раваница, Београд: Просвета, 1981, 101–134.
- Архиепископ Данило и други. *Животи краљева и архиепископа српских*, пр. Ђ. Даничић, Загреб: У Светозара Галца у ком, 1866.
- Баришић, Ф. „О повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона“, *Зборник Филозофског факултета XII–1*, 1974, 357–377.
- Благојевић, М. „„Владаније“ кнеза Лазара у Приморју“, у: *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, 315–333.
- Благојевић, М. „Манастирски поседи крушевачког краја“, у: А. Стошић (ур.), *Крушевац кроз векове*, Крушевац: Народни музеј, 1972, 25–48.
- Богдановић, Д. „Измарење српске и византијске цркве“, у: И. Божић, В. Ј. Ђурић (ур.), *О кнезу Лазару*, Београд: Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Народни музеј Крушевац, 1975, 81–91.
- Веселиновић, А. „Североисточна Србија у средњем веку“, *Историјски гласник* 1–2, 1987, 43–74.
- Веселиновић, А. „Три повеље из XV века за манастире Тисмена и Водица“, *Стари српски архив* 8, 2009, 183–204.
- Веселиновић, А. *Држава српских деспота*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006².
- Вујић, Ј. *Путешествије по Србији*, Будим: Печатано у Славено-Сербској и восточны прочиязыка печатни Кралевскога Всеучилища Пештанскога, 1828.
- Даничић, Ђ. „Рукописъ Кипријановъ“, *Гласник ДСС*, IX, 1857, 245–255.
- Динић, М. „Браничево у средњем веку“, у: С. Ђирковић (ур.), *Српске земље у средњем веку: историјско-географске студије*, Београд: СКЗ, 1978, 84–112.
- Динић, М. „Растислалићи. Прилог историји распадања српског царства“, *ЗРВИ*, 2, 1953, 139–144.
- Ивановић, М. „Структура властееоског слоја у држави кнеза Лазара“, у: С. Мишић (ур.), *Власт и моћ: Властела Моравске Србије до 1365. до 1402. године*, Крушевац: Народна библиотека Крушевац, Центар за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2014, 75–94.
- Историја српског народа*, књ. 2, СКЗ, Београд, 1982.
- Калић-Мијушковић, Ј. *Београд у средњем веку*, Београд: СКЗ, 1967.
- Крстић, А. „Кучево и Железник у светлу османских дефтера“, *Историјски часопис*, 49, 2002, 139–162.
- Крстић, А. „Османско продирање и демографске промене у Браничеву (1389–1459)“, у: Д. Алексић (ур.), *Браничево у историји Србије*, III/6, Пожаревац–Београд: Историјски архив Пожаревац, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008, 189–202.
- Крстић, А. „Поседи манастира Дренче и Ждрела у Браничеву из времена кнеза Лазара“, *Историјски часопис*, 53, 2006, 123–144.
- Крстић, А. „Сеоска насеља у Подунављу и Посавини Србије и јужне Угарске у 15. и првој трећини 16. века“, *Историјски часопис*, 52, 2005, 165–194.
- Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља: према писаним изворима*, ред. С. Мишић, Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Мадас, Д. Гајић, А. „Надгробне плоче и гробови ктитора цркве Богородице Пречисте у

- комплексу Ждрела у Горњачкој клисури“, *Саопшћења* XV, 1983, 221–242.
- Миљковић, Е. Крстић, А. *Браничево у XV веку*, Пожаревац: Народни музеј Пожаревац, 2007.
- Михаљчић, Р. *Лазар Хређељановић: историја, култи, предање*, Београд: БИГЗ, 1989².
- Михаљчић, Р. „Кнез Лазар и обнова српске државе“, у: И. Божић, В. Ј. Ђурић (ур.), *О кнезу Лазару*, Београд: Филозофски факултет–Одељење за историју уметности, Народни музеј Крушевац 1975, 1–11.
- Михаљчић, Р. *Крај српској царстви*, Београд: БИГЗ, 1989².
- Мишић, С. „Поход султана Мусе на Деспотовину 1413. године и источна српско-турска граница“, *Историјски гласник* 1–2, 1987, 75–88.
- Младеновић, А. *Повеље и писма деспојна Сјефана Лазаревића: тексти, коментари, снимци*, Београд: Чигоја штампа, 2007.
- Младеновић, А. *Повеље кнеза Лазара: тексти, коментари, снимци*, Београд: Чигоја штампа, 2003.
- Николић, М. „Властелинство манастира Ждрела (Горњака)“, *Историјски часопис* 20, 1973, 149–155.
- Орбин, М. *Краљевство Словена*, Београд: Sezam Book, 2006².
- Павловић, Л. *Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа)*, Смедерево: Народни музеј Смедерево, 1965.
- Петковић, В. „Ко је био оснивач манастира Дренче“, *Стиаринар*, Нова серија II, 1951, 57–58.
- Пурковић, М. *Српски патријарси средњега века*, Диселдорф: Српска православна епархија западноевропска, 1976.
- Радичевић, Д. Јечменица, Д. „Напис на рудничком типару кнеза Лазара“, *Написи и записи*, 2, 2016, 9–19.
- Радојичић, Сп. Б. „Григорије из Горњака“, *Историјски часопис*, 3, 1952, 85–106.
- Рокаи, П. Пал, Т. Ђере, З. Касаш, А. *Историја Мађара*, Београд: Слио, 2002.
- Синдик, Д. „Повеље српских патријараха Саве, Спиридона и Никодима“, *Хиландарски зборник*, 9, 1997, 99–117.
- Синдик, Д. „Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару“, *Хиландарски зборник*, 10, 1998, 9–134.
- Срећковић, П. „Родословје сербских цареи“, *Гласник Српској ученој друштва* XXI, 1867, 226–276.
- Српски биографски речник*, књ. 3, Д–З, ур. Ч. Попов, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Стојановић, Љ. *Стиари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1927.
- Стојковић, Б. „Кнез Лазар и Угарска“, у: С. Мишић (ур.), *Власти и моћ: властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године*, Крушевац: Народна библиотека Крушевац, Центар за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2014, 225–244.
- Стричевић, Б. „Хронологија раних споменика Моравске школе“, *Стиаринар*, Нова серија V–VI, 1956, 115–128.
- Тахаос, А.–Е. „Исихазам у доба кнеза Лазара“, у: И. Божић, В. Ј. Ђурић (ур.), *О кнезу Лазару*, Београд: Филозофски факултет–Одељење за историју уметности, Народни музеј Крушевац, 1975, 93–103.
- Ђирковић, С. „Две српске повеље за Лавру“, *Хиландарски зборник*, 5, 1983, 91–100.
- Ђирковић, С. „Косовска битка у међународном контексту“, у: *Глас САНУ CCCLXXVIII, Одељење историјских наука*, књ. 9, Београд: САНУ, 1996, 49–69.
- Ђирковић, С. „Раваничка хрисовуља“, *Манастир Раваница: Споменница о шестом стогодишњици: 1381–1981*, Манастир Раваница, Београд: Просвета, 1981, 69–82.
- Ђирковић, С. *Голубац у средњем веку*, Пожаревац: Браничево, 1968.
- Ђирковић, С. Срејовић, Д. Миљковић, О. (ур.), *Бијка на Косову 1389. године*, Београд: САНУ, Историјски музеј Србије, 1989.

- Узелац, А. *Под сенком њаса: Тајари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Београд: Утопија, 2015.
- Ферјанчић, Б. „Владарска идеологија у српској дипломатици после пропасти Царства (1371)“, у: И. Божић, В. Ј. Ђурић (ур.), *О кнезу Лазару*, Београд: Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Народни музеј Крушевац, 1975, 139–150.
- Шкриванић, Г. „Раваничко властелинство“, *Манастир Раваница: Сјоменица о шесттој сјооидишњици: 1381–1981*, Манастир Раваница, Београд: Просвета, 1981, 83–99.
- Шуица, М. *Немирно доба српској средњеј века. Властела обласних јосјодара*, Београд: Службени лист СРЈ, 2000.
- Actes de Saint-Pantéléemôn*, par. G. Dargon, P. Lemerle et S. Ćirković, P. Lethielleux, Paris, 1982.
- Codex diplomaticus Hungaria ecclesiastica ac civilis X*, vol. 1, ed. G. Fejér, Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1834.
- Codex diplomaticus Hungaria ecclesiastica ac civilis X*, vol. 5, G. Fejér, Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1842.
- Engel, P. *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary*, London–New York: I. B. Tauris Publishers, 2001.
- Ivanović, M. Stojković, B. „Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem veku“, у: B. Ostajmer (ur.), *Rijeka Sava u povijesti*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2015, 77–103.
- Miklosich, F. *Monumenta serbica spectantia historiam Serbia, Bosnae, Ragusii*, Vindebonae: Apud guilelmum Braumüller, 1858.
- Pesty, F. Ortway, T. (ed.), *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, 1. köt, 1183–1430, Pozsony: Eder István Könyvnyomdája, 1896.
- Šafarik, J. P. *Památky dřevniho pismenictivi Jihoslavanův*, Praze: Nákladem B. Tempského, 1873.
- Šišić, F. „Nekoliko isprava iz početka XV st.“, *Starine*, 39, 1938, 129–320.
- Stojaković, M. *Braničevski tefeter. Poimenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine*, Beograd: Istorijski institut, 1987.
- Sztaray, A. Nagy G. (ed.) *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I*, Budapest, 1887,
- Thallóczy, L. Áldásy, A. (ed.), *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1907.

MILOŠ B. IVANOVIĆ
Institute of History, Belgrade

THE IMPORTANCE OF PODUNAVLJE IN THE STATE OF PRINCE LAZAR

Summary

The regions of Kučevo and Braničevo which situated along the right bank of the Danube were not fully incorporated into the Serbian state during the rule of the Nemanjić dynasty. Prince Lazar seized those areas in 1378/1379 when he defeated Radič Branković and gained common border with Hungary. It is unknown whether he did it with or without support of the Hungarian King Louis I (1342–1382). Namely, both Prince Lazar and Radič were his vassals. Between 1379 and 1381 Prince Lazar mentioned the term *Podunavlje* (Danube region) in the title and signature of his charters. In this way he probably wanted to emphasize the importance of this area for his state. After the death of King Louis I, Prince Lazar supported the opponents of Sigismund of Luxembourg. However, he subjugated to the King Sigismund (1387–1437) in 1389 before the Battle of Kosovo.

The most important spiritual centre in this area was Ždrelo monastery which was erected by Prince Lazar after the victory over Radič Branković. The monastery was given to the administration of hesychast monk Grigorije who lived in this temple until death. The Church of Immaculate Mother of God was also significant in this area during the reign of Prince Lazar. The prominent nobleman from this region, Grand Duke Uglješa Desislalić was buried in that church in 1394. Monk Dorotej and Prince Lazar donated a large number of settlements in the Danube region to their endowments. These are the monasteries of Drenča and Ravanica. During the studied period, the active towns were Braničevo, Ždrelo, Vitovnica and Nekudim. The market places of Subotica, Kula and Kiseljevo, as well as the mine Železnik also had some economic significance for the Prince's state. The population of *Podunavlje* cannot be estimated at the end of 14th century, since the first reliable data come from the time of Ottoman rule.

Keywords: Prince Lazar, Podunavlje, Kučevo, Braničevo, title, churches, towns.

